

СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ УГКЦ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – 1980-Х РР.

Діяльність Ініціативної групи дала підстави органам держбезпеки перейти до наступного етапу виконання загального плану з ліквідації УГКЦ. Уже у вересні 1945 р. НКДБ УРСР розробило відповідні заходи, що мали пришвидшити процес переходу священників-уніатів до Православної церкви. Передбачалося проведення єпархіальних з'їздів, на яких це питання узгоджувалося б по відповідних єпархіях. Однак неприйняття такої ідеї значною частиною священників та й самим Г. Костельником змусила чекістів врахувати тонкощі саме церковно-канонічного права.

На рівні НКДБ УРСР у грудні 1945 р. було прийнято рішення про підготовку загального церковного собору УГКЦ (Загальногалицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційного закріплення ліквідації греко-католицької церкви і возз'єднання її з православною церквою». Як вказувалося у відповідному листі С. Савченка на адресу В. Меркулова, скликання такого «собору буде найбільш чуттєвим ударом по Ватикану, ...виб'є підґрунтя у «бандитсько-терористичного підпілля ОУН та інших націоналістичних формувань і створить передумови для використання уніатських священників в сфері православ'я для релігійно-патріотичної роботи в західних областях України». Нарком С. Савченко запевняв, що тогочасні можливості влади «повністю гарантують проведення «загальногалицького» собору в бажаному для нас напрямі» і просив виділити для проведення цих заходів 500 тис. карбованців. У кінці січня 1946 р. надійшла телеграма від В. Меркулова, в якій повідомлялося про дозвіл на проведення церковного собору, виділення понад 400 тис. крб. для забезпечення цього заходу, а також рекомендація уникати у назві собору терміну «загальногалицький» [1].

Відповідні заходи проводилися і по лінії радянських органів. У середині грудня 1945 р. у м. Києві відбулася спільна нарада уповноважених Ради в справах РПЦ та РСРК при облвиконкомах західноукраїнських областей, в якій, окрім республіканських керівників цих структур П. Ходченка і П. Вільхового, взяли участь також московські керівники Г. Карпов і І. Полянський. На цій нараді було окреслено загальний підхід щодо організації та проведення собору. Після наради пройшла ще одна у вузькому колі, на якій обговорювалися питання готовності до скликання «собору представників греко-католицького духовенства з метою офіційного прийняття і оголошення акту розриву з Ватиканом і возз'єднання з російською православною церквою» [2]. Після цієї наради Г. Карпов та І. Полянський побували на прийомі у голови РНК УРСР М. Хрущова та його заступника Л. Корнійця, де, за висновком П. Ходченка, було схвалено заходи по підготовці проведення собору.

У процесі опрацювання цієї проблеми було визначено хронологічні межі здійснення цього заходу – перша декада березня 1946 р., приурочена до так званого «тижня православ'я». Таким чином, проведення собору священників

УГКЦ з боку влади переслідувало мету узаконити за церковно-канонічним правом фактичний стан розгрому церкви, що здійснювався на той час активними методами владних і репресивних органів.

Структури НКДБ сформували розгалужену вивідувальну мережу для систематичного таємного збору інформації стосовно УГКЦ. З метою запобігання будь-яких непрогнозованих дій, з боку греко-католицького духовенства, серед священників було проведено численні арешти. За період відновлення радянської влади (з літа 1944 р. – до березня 1946 р.) «по уніатській лінії» було заарештовано 287 осіб, серед них 1 митрополит, 4 єпископи, 182 священники, 11 настоятелів монастирів, 6 дяконів, 23 ченці, 9 слухачів богословської духовної академії, решта віруючі, у тій чи іншій формі пов'язані з діяльністю націоналістичного підпілля або загонами УПА [3]. Під юрисдикцію Ініціативної групи Г. Костельника адміністративними методами було переведено 1 805 парафій на чолі з їх пастирями. Письмове зобов'язання про це часто вдавалося добути шляхом «індивідуальної обробки», а також в ході проведення нарад духовенства.

Таким чином, з організаційної точки зору радянських органів були створені відповідні передумови для проведення собору, на якому мали бути прийняті заздалегідь очікувані рішення. Щоб позбавити когось із священників бодай думки про можливість уникнення прямої чи опосередкованої участі у планованому дійстві, влада в черговий раз пішла на демонстративне залякування. У газетах західних областей України 1 березня 1946 р. було надруковане повідомлення Прокурора УРСР Р. Руденка про висунуті заарештованим у 1945 р. ієрархам церкви (Й. Сліпий, Г. Хомишин, М. Чарнецький, М. Будка, І. Лятишевський та ін.) звинувачення [4]. Арештованих звинувачували в активному співробітництві з німецькими властями, сприянні у «збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної армії», «в їх участі у формуванні дивізії СС «Галичина» для боротьби з партизанським рухом і Червоною армією». Такі звинувачення підпадали під кваліфікацію статей 54-I та 54-II Кримінального кодексу УРСР – «зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій силі СРСР, його державної незалежності, а саме: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча чи переліт за кордон», за які передбачалася вища міра покарання – розстріл із конфіскацією майна, а за пом'якшувальних обставин – 10 років позбавлення волі теж із конфіскацією майна.

Однак в інформації до ЦК КП(б)У секретар Львівського обкому партії І. Грушецький відзначив, що значна частина віруючих зустріла повідомлення прокурора УРСР, як і звістку про проведення церковного собору далеко неоднозначно, у більшості наведених документах негативна [5].

Для підвищення рівня представництва ініціаторів проведення собору з числа духовенства було вирішено висвятити кількох з них у сан єпископів. Уповноважені рад у справах релігій та РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко і П. Вільховий у листах до Москви патріарху Алексію та екзархові України Іоанну пропонували висунути і негайно висвятити із числа священників-уніатів

хоча би двох єпископів. Серед найімовірніших кандидатур було названо найбільш прийнятними претендентами членів Ініціативної групи М. Мельника та А. Пельвецького, які зарекомендували себе надійними провідниками політики радянської влади і яких підтримував Г. Костельник [6].

На виконання цієї вимоги за поданням Ініціативної групи було підібрано до складу делегації десять, за характеристикою секретаря Ініціативної групи С. Хруцького, «найвидатніших та найавторитетніших» греко-католицьких священиків, які відбули до м. Києва. 22 лютого вони взяли участь в урочистій літургії, яку відправив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Іоанн. Після неї відбувся постриг у монаший чин А. Пельвецького та М. Мельника. Того ж дня, під час вечірнього Богослужіння у Володимирському соборі, за участю вищих ієрархів Українського екзерхату РПЦ відбувся акт наречення кандидатів в єпископи, а 24-25 лютого проведено хіротонію (висвячення) А. Пельвецького та М. Мельника. Першого було призначено єпископом Станіславської, а другого – Самбірсько-Дрогобицької єпархій РПЦ [7].

Радянські органи всіма можливими засобами сприяли діяльності новопосвячених православних владик. Так, з утворенням Станіславської православної єпархії у межах адміністративно-територіальних районів при облвиконкомі офіційно утворений відділ у справах Російської православної церкви [8]. На той час православна єпархія РПЦ складалася лише з чотирьох офіційно зареєстрованих приходів у містах Станіславі, Галичі, Снятині і Коломиї [9].

Після вирішення завдання із забезпечення собору архієрейським представництвом, органами влади був відпрацьований порядок денний собору і чіткий план його проведення. Напередодні собору 6 березня 1946 р., на квартирі керівника Ініціативної групи Г. Костельника відбулася нарада за участю 18 священиків, на якій обговорювалися питання про порядок соборних засідань і урочистостей. Серед тем виступів: мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою; церковні питання, пов'язані із поворотом до Православної церкви; територіальний поділ єпархій і деканатів згідно з державним адміністративним поділом на області і райони [10].

Радянські органи пильно слідкували як за підготовкою до собору, так і за його ходом. Г. Карпов з початком березня щодня спілкувався з Києвом і Львовом, надсилав вказівки і рекомендації, вимагав регулярно надсилати інформації про хід собору [11]. Делегованому у м. Львів помічнику Уткіну і місцевому уповноваженому РСРПЦ у Львівській області Вишневському Г. Карпов дав доручення кожного дня з 5 по 10 березня інформувати його про перебіг подій [12].

По лінії НКДБ відповідальним за проведення собору залишався полковник С. Карін, який разом із капітаном О. Богдановим здійснювали безпосередню організацію відповідних заходів: забезпечення приїзду, поселення учасників, видачу продовольчих талонів і пайок, загальну охорону

місця проведення церковного зібрання – собору святого Юра та готелів, де селилися делегати. Загальну координацію заходів, пов'язаних із забезпеченням дотримання виробленого плану, здійснював заступник наркома НКДБ УРСР генерал-лейтенант П. Дроздецький [13].

Влада здійснювала не тільки ідеологічне й організаційне, але і фінансове забезпечення акції з ліквідації УГКЦ. Розпорядженням РНК СРСР від 24 січня 1946 р. за підписом В. Молотова з резервного фонду уряду на різні витрати, пов'язані з проведенням собору було виділено 400 тис. крб. [14].

Щодо кількості греко-католицьких священників, які підтримували Ініціативну групу напередодні проведення собору, в науковій літературі містяться суперечливі відомості. У виступі А. Пельвецького на самому соборі озвучені цифри, що до Ініціативної групи вступило 986 священників і не підтримав її діяльність 281 духовна особа [15], тобто загальна кількість священників складала 1267. За даними вітчизняного дослідника О. Уткіна Ініціативна група мала вплив на 997 священників, а всіх священників було 1270 [16]. У праці російського дослідника Д. Поспеловського стверджується, що всього греко-католицьких священників налічувалось 2000, але на волі на час проведення собору залишилося 1297, з яких 997 підтримали «возз'єднання» з РПЦ [17].

Безумовно, що достовірність усіх цих підрахунків є достатньо умовною, в основному почерпнута із радянських джерел, на що вказував і В. Сергійчук. За наведеними ним даними, на грудень 1945 р. у чотирьох галицьких областях нараховувалося 2 286 греко-католицьких громад [18], тобто навіть та частина священників, яка по факту здійснювали духовну діяльність, не могла в повній мірі забезпечити душпастирську місію в цих громадах.

За даними мандатної комісії собору, для участі в ньому було запрошено 225 делегатів-священників – членів Ініціативної групи і 22 делегати від мирян з трьох греко-католицьких єпархій (Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської), прибуло на собор 216 священників і 19 мирян. Запрошені священники, які не приєдналися до Ініціативної групи, брати участь у соборі відмовилися. Варто зауважити, що даними згадуваного Ю. Герича, кількість учасників була набагато меншою, ніж її представила мандатна комісія і А. Пельвецький, і не перевищувала 140 осіб [19].

Вранці 8 березня 1946 р. Львівський собор розпочав свою роботу. Процедура цього дійства у піднесено-схвальному тоні передано у тогочасному виданні «Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. у Львові», виданому одразу ж по завершенню його роботи [20]. Першим з доповіддю про діяльність Ініціативної групи виступив єпископ вже Російської православної церкви А. Пельвецький. У своїй доповіді він окреслив мету роботи собору: «До нормалізації церковного життя може нам відчинити двері тільки Собор, який ствердить наше повернення до Православної Церкви» [21].

Після А. Пельвецького з доповіддю «Про мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою» виступив Г. Костельник. Основну доповідь собору Г. Костельник розпочав з екскурсу в

історію унії, намагався переконати присутніх, що Рим систематично і послідовно використовував Берестейську унію для поглинення православ'я [22].

В основу доповіді Г. Костельника лягли положення, викладені у листах до РНК і священників в травні 1945 р. Після його виступу розпочалася «дискусія», в якій брали участь наперед визначені співдоповідачі з відредагованими текстами. Всі вони були на підтримку пропозицій оповідачів А. Пельвецького і Г. Костельника.

Після цього було запропоновано перейти до процедури голосування. Воно відбувалося у відкритому режимі, підняттям рук, причому за голосуючими спостерігали як співробітники НКДБ, так і об'єктиви кінокамер, які знімали «історичний собор» для кінохроніки. Відповідно делегати «одноголосно» підтримали проект ухвали з чотирьох пунктів: «1) анулювати постанови Брестської унії 1596 року; 2) відірватись від Римської (папської) Церкви; 3) повернутися до прадідівської православної віри; 4) возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в радянському Союзі» [23]. Далі одностайно були прийняті ще кілька документів [24]. Головним документом була постанова собору [25].

Хоча собор вже не вирішував долю УГКЦ, бо на той час вона по суті була розгромлена, його рішення нібито легітимізували цей процес. Отже, головне заплановане завдання собору було виконане вже першого дня його роботи [26].

Наступного дня 9 березня відбувся процес церковно-канонічного оформлення переходу у православ'я. У соборі св. Юра сповідалися 12 священників, які возз'єдналися з РПЦ у м. Києві в лютому 1946 р. Собор розглянув питання «канонічного оформлення», ухваленого рішення про «возз'єднання», а під час спільної літургії, яку провели єпископи Макарій, Антоній і Михайл, владика Макарій здійснив чин «приєднання до Православної Церкви», прийнявши від 204-х делегатів-священників відречення від католицизму. Після літургії одразу ж відбулася панахида за упокій душі митрополита А. Шептицького, яку після нападів на його ім'я з боку влади, можна оцінити як поступку з боку організаторів собору цим «возз'єднанням» священникам, щоб утамувати їхню совість.

Після богослужіння собор продовжив свою роботу. Зокрема, було ухвалено низку звернень та вітальних телеграм. У «Зверненні Собору до духовництва і віруючих греко-католицької Церкви в західних областях України» наводилися мотиви ліквідації Берестейської унії 1596 р., розриву з Ватиканом і возз'єднання з Православною церквою. У зверненні до патріарха Московського і усієї Русі Алексія делегати просили «признати нашу постанову і прийняти нас до Всеруської Православної Церкви», засвідчивши його своїми підписами [27].

Насамкінець учасники собору ухвалили зміни в церковно-адміністративній, шлюбній, богослужбовій практиці. Відтепер єпархія діяла в межах існуючого обласного адміністративного поділу. Заключну частину роботи собору зайняла церемонія за участю прибулого митрополита Київського

Галицького Іоанна, екзарха України. Саме йому на руки Г. Костельник склав повноваження голови Ініціативної групи, як такої що виконала своє завдання. Митрополит зачитав вітальну Грамоту патріарха Московського, якою Греко-католицька церква приймалася в лоно Православної і вручив її Г. Костельнику [28].

Звертаючись до учасників собору, митрополит Іоанн висловив відверте прагнення Московського патріархату підпорядкувати УГКЦ, щоб значно посилити себе і свій вплив на віруючих. «Від усієї душі благаю, – закликав він, – щоб нинішнє торжество було початком повної ліквідації уніатства в нашій країні і тоді християни не тільки всієї України, але й всього нашого Союзу, будуть складати одну зв'язану взаємною любов'ю сім'ю, одно стадо під управлінням єдиного пастиря – святійшого патріарха Московського» [29].

10 березня у соборі св. Юра відбулися урочисті Богослужіння за участю гостей, інші церемоніали та спільний обід у ресторані готелю «Брістоль». Після цього делегати роз'їхалися по домівках [30].

На початку квітня 1946 р. члени колишньої Ініціативної групи Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький прибули до м. Києва, де зустрілися з М. Хрущовим та М. Гречухою. Вони вручили керівникам УРСР схвалені Львівським собором документи, мали розмову щодо доведення рішень собору до широких мас, видання книги «Діяння Львівського собору» [31].

4 квітня львівська делегація прибула до м. Москви, де її прийняв патріарх Алексій. Йому було зачитано і вручене звернення з приводу приєднання до Православної церкви. Згодом делегація була на широкому прийомі, яку влаштував Г. Карпов для патріарха Алексія, митрополита Іоанна та членів львівської делегації, очолюваної Г. Костельником. Тоді ж на місцях за підписом Г. Карпова була відправлена інструкція про реєстрацію священників і парафій у зв'язку з «возз'єднанням» Греко-католицької церкви з РПЦ, де регламентувалися порядок і процедура реєстрації, вказувалося, що «возз'єднані» священники і диякони, а також приходи (громади) повинні реєструватися негайно [32].

У м. Москві члени делегації дали інтерв'ю кореспондентові ТАРС, в якому обґрунтовувалися не стільки церковно-канонічні, скільки політико-ідеологічні підстави його проведення. Безособові відповіді на питання більше вказували на зрадагований стиль інструктора райкому партії по ідеології, ніж на представників духовенства [33]. Після поїздки до м. Києва та м. Москви практична місія членів колишньої Ініціативної групи була закінчена.

Незважаючи на постанови Львівського собору, значна частина греко-католицьких священників продовжувала активний і пасивний опір заходам радянської влади щодо повної ліквідації УГКЦ. У квітневому 1946 р. спецповідомленні начальника Львівського обласного управління НКДБ Вороніна вищим органам влади вказувалося на численні приклади негативної реакції греко-католицьких священників щодо проведеного собору та його рішень, їхньої готовності продовжувати свою релігійну діяльність за уніатським обрядом.

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священників, які перейшли у православ'я [34]. За даними офіційної влади, до кінця 1946 р. на Станіславщині, перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священники. На Тернопільщині серед неприєднаних 55 греко-католицьких священників мотивувала свою відмову острахом перед можливими репресіями з боку націоналістичного підпілля [35].

Незважаючи на організований владою та новим церковним керівництвом тиск, частина священників та віруючих УГКЦ відмовлялася від переходу у православ'я [36]. Загалом до кінця 1946 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священників, з них з Львівської єпархії – 532, Перемиської – 203, Станіславської – 277, тобто всього 43 %. На думку І. Біласа, у результаті масових арештів у в'язницях і таборах перебувало щонайменше 1600 священників, а кілька сотень перейшли на нелегальний стан, багато з них продовжували пастирську службу [37].

Таким чином, Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд і ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів процесу ліквідації Греко-католицької церкви, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянзації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення собору, якщо можна так вважати, була імітація легітимності й спроба представити світовому суспільству насильницьку акцію як «вільне волевиявлення українського народу».

Але ці намагання виявилися марними, про що свідчили реакція і відгуки у пресі органів держави та численної української діаспори. Для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації Української греко-католицької церкви, в епіцентрі якої опинився Львівський собор 1946 р. з його рішеннями, здійснена комуністичним режимом спільно з Руською православною церквою у її інтересах. Вона була спрямована проти Ватикану та католицизму й мала ціль послабити їх позиції у християнському світі.

Радянська сторона відслідковувала реакцію західного світу, старанно фіксує відгуки світової преси, формуючи на їх основі відповідні інформаційні огляди. В одному з таких оглядів наводилися витримки з різних провідних газет Європи та США, що стосувалися долі української церкви. Зокрема, американська газета «Нью-Йорк Таймс» 17 березня 1946 р. опублікувала матеріали про рішення Львівського собору та негативну заяву кардинала Тіссерана з приводу репресій проти церкви та віруючих у Західній Україні [38].

Ієрархи УГКЦ української діаспори теж засуджували радянський режим і керівництво Російської православної церкви за насильницьке протизаконне і

неканонічне приєднання уніатської церкви до православної. Від імені українців греко-католиків Канади вони заявили: «Як громадяни Канади ми вимагаємо, щоб свобода проголошена Атлантичною Хартією, розповсюджувалася на тих нещасних людей, які нині переслідуються Совітами, вимагаємо визволення і права повернутися до своїх парафій та припинення переслідування українських католиків» [39].

На підтримку гнаної УГКЦ виступили представники Української автокефальної православної церкви, яка продовжувала свою діяльність поза межами зони радянської окупації українських та східноєвропейських територій. Зокрема, учасники Другого Собору єпископів УАПЦ під головуванням митрополита Полікарпа (Сікорського), що проходив 14-18 березня 1946 р. у німецькому містечку Есслінгу-на-Неккері, ухвалили звернення до всіх християнських церков, а також окреме звернення до Католицької церкви, в якому висловлювалося співчуття з приводу насильницького приєднання греко-католиків до РПЦ. Від імені священнослужителів і віруючих Української автокефальної церкви в Північній Америці висловив протест її глава єпископ І. Теодорович, а від Української католицької церкви в Канаді – екзарх Ладика та єпископ Саварій.

Другий конгрес українців Канади у червні 1946 р. ухвалив спеціальну резолюцію, в якій наголошувалося, що він «протестує перед цілим культурним і свободолюбивим світом проти насильственного втручання совітського уряду в справі віри українського народу та використання російської православної церкви для скріплення своєї диктатури над українськими народом» [40].

Особливо болісно і обурливо сприймали розгром УГКЦ представники Закордонного Представництва УГВР та закордонних частин ОУН, а також досить численна західноукраїнська еміграція. У зв'язку з трагічними подіями на батьківщині, УГВР оприлюднила у травні 1946 р. звернення до всіх українців на чужині [41]. В іншій заяві керівництво УГВР інформувало світове суспільство, що в Україні «по-варварському знущаються большевики з релігійних почувань українського населення... Вся акція мала на меті: а) знищити греко-католицьку церкву як релігійну національну інституцію, яка дуже поважною мірою охороняє український народ від русифікаторських впливів Москви, б) терором зламати деяку частку духівництва, змусити його до співпраці з НКВД і в цей спосіб підірвати авторитет церкви серед нашого народу взагалі» [42].

Якщо говорити про позитивні відгуки щодо рішень Львівського собору, то свої привітання Московському патріарху Алексію надіслали тільки представники православних церков – екзарх Болгарії Стефан, архієпископ Нью-Йорка, Карпато-Русі та Віленський архієпископ Корнилій.

Що ж до наукових оцінок самого Львівського собору та прийнятих на ньому рішень, то і у церковних колах, що зберегли вірність унії, і в наукових дослідженнях сам він та прийняті постанови вважають нелегітимними й неканонічними. Цих підходів дотримується і більшість сучасників церковних та світських дослідників історії УГКЦ. Суть їхньої позиції зводиться до

наступного. Тогочасний собор у проведеному вигляді юридично не спроможний був вирішувати питання про возз'єднання церков. Зібрання, іменоване як собор Української греко-католицької церкви, відбулося без участі жодного з її єпископів, які перебували в тюрмах і на засланні. Це автоматично робило його неканонічним, а прийняті у такому випадку рішення були незаконними, оскільки грубо порушували встановлені Вселенськими соборами церковні закони. Тож ні одне із рішень Львівського собору за церковними канонами не можна вважати легітимними.

По-друге, Г. Костельник був призначений главою УГКЦ з правами її митрополита не Ватиканом, тобто церковною владою, а рішенням радянського режиму, який, згідно положень тогочасної конституції про відділення церкви від держави, не мав на це законних прав. Крім того, делегати собору не обиралися за канонічним правом, отже не могли юридично і канонічно представляти увесь загальний клір і вірних. На переконання історика церкви Ю. Федоріва «всякий собор, який відбувається проти волі ієрархів, без участі єпископів, не є ніяким собором. Його рішення не мають ніякого канонічного значення. Це (в теорії) визнає також Російська православна церква» [43].

На думку Ю. Герича, у відповідності з церковними законами, Російська православна церква як помісна не мала права втручатися у внутрішні справи іншої помісної церкви, тим більше Греко-католицької, підпорядкованої Ватикану. Таким чином, на його переконання, радянська влада, яка, згідно таємно укладеного плану і за допомогою репресивних органів і РПЦ ліквідувала Греко-католицьку церкву на теренах України, і офіційно скріпила цю акцію Львівським псевдособором 1946 р., брутально порушила елементарне право людини на віросповідання, визнане у всьому світі, навіть в інших тоталітарних державах [44].

Цю точку зору підтримує І. Білас, який, порівнюючи ліквідацію Київської митрополії в 1839 р. і Львівської в 1946 р. прийшов до висновку, що безпосередній провідник ліквідації УГКЦ Г. Костельник не був її митрополитом, як той же митрополит Й. Семашко, не мав ніяких повноважень для скликання собору в 1946 р., та й не звертався за їх одержанням до вищої церковної влади. Таким чином, собор 1946 р. був скликаний проти всіх і всяких правил Католицької церкви. Львівський собор ставив собі за мету ліквідувати Греко-католицьку церкву і через це не може зватися греко-католицьким. Тому всі католики були морально зобов'язані відмовитися від рішень цього собору, бо згідно з нормами Католицької церкви такий собор є незаконний. Г. Костельник не одержав також повноважень від РПЦ, бо він не був православним. Собор 1946 р. не міг бути православним також з тих міркувань, що рішення собору не торкалися православних, а інаквовірних. Отже, Г. Костельник міг одержати повноваження для скликання такого роду собору тільки від уряду УРСР. Оскільки собор 1946 р. вирішував справи великої важливості, які могли втягнути країну у міжнародні ускладнення, то ясно, що Г. Костельник не міг скликати собор на власний ризик і від власного імені. Отже, собор не є чієюсь приватною забаганкою, а державним заходом.

Отже, Львівський церковний собор 1946 р. став кульмінаційним моментом антиунійної політики радянської влади, спрямованої на ліквідацію греко-католицизму на західноукраїнських землях. У процесі дослідження було з'ясовано, що рішення про скликання собору приймалося не церковними діячами, навіть тими, що входили до складу Ініціативної групи, а, перш за все, органами держбезпеки. На переконання спецслужб собор як акція церковно-канонічного оформлення процесу переведення греко-католиків під юрисдикцію РПЦ мав формально завершити процес ліквідації унії в Галичині.

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західноукраїнському регіоні, носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративним і репресивним методами. Компартійна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, форсувала уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних взірців. У зв'язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся в липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ'я [45].

Проте після нищівних ударів тоталітаризму Греко-католицька церква на прикарпатських землях не згинула. Вона реорганізувалася у катакомбах і майже півстоліття служила українству підпільно.

Загалом катакомбний період діяльності церкви можна поділити на три етапи: 1) опір репресивним акціям влади, 1946-1953 рр.; 2) організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності, 1953-1963 рр.; 3) боротьба за збереження церкви та її легалізацію, 1963-1989 рр. Найважчими, на нашу думку, були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського «собору», у квітні 1945 р., вся вища церковна ієрархія – митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів – були заарештовані і, за вироком Військових трибуналів у м. Києві, ув'язнені на довгі терміни [46]. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владики Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, Микита Будка, Григорій Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито восени 1947 р. [47] Протягом 1945-1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священників та кинули їх у тюрми і концтабори [48].

Головним приводом для арешту був опір наверненню у православ'я. Владними «аргументами» служили звинувачення у «співпраці» з нацистами (Й. Сліпий благословив вояків дивізії «Галичина» на боротьбу з Червоною армією), а також – з українськими повстанцями, в середовищі яких діяли капелани [49].

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського «собору» розтягнулася на кілька років. Наприкінці 1947 р. лише 1124 із 2700 священників прийняли православ'я [50]. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій [51]. Згідно інформації із Львівської

області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на православ'я 101 парох, крім того 55 осіб були арештовані. Значна частина священників перейшли до світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков – до 269, тобто удвічі лише за 1946 р. Така ж картина спостерігалася в Закарпатській області, де 1947 р. ліквідовано Малоберезнянський і Боронявський монастирі, а 173 парохі з 299 відмовилися залишити рідну церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан [52].

І все ж за активною участю правоохоронних органів більшість греко-католицьких парафій перетворено в православні. Зокрема, в 1946 р. православними стали 1685 храмів, 1947 р. – 222, 1948 р. – 56, 1949 р. – 327; в 230 «невозз'єднаних» храмах церковну службу припинено [53].

Напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів Микиту Будку (1877-1949) і Миколу Чарнецького (1884-1959), архимандрита Климентія Шептицького та віце-провінціала чину Редемптористів Й. де Вохта [54]. Після того як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й. де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. І.Зятіка. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника церкви взяв на себе о. М. Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН і УПА. Проте й М. Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання [55]. Залишившись без вищої ієрархії, місцеві структури церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин [56]. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії отців С. Лукача, С. Ваповича та І. Слезюка та призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г. Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. Г. Балагурко, С. Лукач та І. Слезюк були заарештовані, звинувачені «за співробітництво з німцями», «організацію нелегального єпископату», «нелегальні зв'язки з Ватиканом» та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С. Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Теодор Ромжа напередодні трагічної загибелі висвятив на єпископа Олександра Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір (помер 1983 р.) [57].

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у м. Львові було вбито одного із «ініціаторів» «собору» 1946 р. о. Гавриїла Костельника.

Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи слідства. Влада звинуватила в організації терористичного акту ОУН (вбивця В. Паньків нібито наклав на себе руки) і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та нескореної церкви. Секретаря «групи» Сергія Хруцького виселили у Кемеровську обл. Ще одного «ініціатора» невдовзі отруїли в потязі, коли він повертався з м. Москви. Не своєю смертю померли й інші учасники групи [58]. Наступ на священництво ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Ярослава Галана у зв'язку з причетністю до акції вихідців зі священницьких кіл. У цей драматичний період були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь УГКЦ. Зафарбовувалися навіть греко-католицькі ікони [59].

Незважаючи на фізичні погрози силових структур лише половина (116 із 235) греко-католицьких священників Закарпаття до 1949 р. прийняли юрисдикцію Московського патріархату. Тому в березні 1949 р. влада ініціювала звернення «До всечеснішого духовенства і всіх побожних вірних греко-католицької церкви на Закарпатті», яке підписали настоятелі шести церков і монастирів на чолі з архидияконом Іринеем Кондратовичем (1881-1957), колишнім членом Компартії Угорщини (1919). Ці священники виконували аналогічні функції, що й група Г. Костельника у м. Львові. А вже 28 серпня 1949 р. група із 35 священників проголосила ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз'єдналася з РПЦ. Того ж дня про цю «радісну» акцію довідалися тисячі віруючих, що традиційно збиралися на свято Успіння Богородиці до Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі в м. Мукачевому [60]. І лише майже 80 парафій з 44 церквами Мукачівської єпархії, що опинилися 1944 р. у межах Словаччини, були оформлені в Апостольську адміністрацію Мукачівської єпархії (генеральний вікарій А. Тинк), яку Рим канонічно підпорядкував юрисдикції Пряшівського єпископа [61].

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні – відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні – офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів [62].

Керівництво ОУН і УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення краян у православ'я, відверто погрожувало новонаверненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, у Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священників [63]. Значна кількість священників, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям. Монахи Гошівського монастиря лікували поранених повстанців, збирали для них гроші [64]. Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївки ОУН 63 парохі відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священники повернули Станіславському православному єпископу посвідки про прилучення до православ'я [65].

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося повернути до православ'я 1 124 священників і передати РГЦ близько 2 500 церков Західної України. За ініціативою уряду СРСР 1948 р. ліквідовано греко-католицькі парафії у Румунії, а в квітні 1950 р. заарештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-католицької церкви у Чехословаччині, багатьох монахів вивезено до концтаборів, а вірних насильно повернено до православних парафій (близько 100 із 300 священників перейшло у православ'я). Засуджені на довічне ув'язнення єпископ Павло Гойдич помер у в'язниці; єпископ-помічник В. Гопко був звільнений лише під час «празької весни» 1968 р., коли Греко-католицька церква легалізувалася [66]. У 1944-1956 рр. фактично призупинено діяльність греко-католицьких громад й на території Польщі (лише 1967 р. створено Генеральний вікаріат, 1991 р. – Перемиську єпархію, 1996 р. – Перемисько-Варшавську митрополію УГКЦ) [67].

Чи не найбільший опір чинили тоталітарній владі монахи, серед них лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії та утиски, до кінця 1940-х рр. на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині – шість греко-католицьких монастирів (Підмихайлівці, Гошів, Войнилів, Станіслав) [68]. До чоловічого і жіночого монастирів у Гошеві Болехівського району постійно приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицькі громади було вже ліквідовано. Відтак священники та монахи продовжували релігійну діяльність як парохі, катехити.

Занепокоєння такою ситуацією уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий виклав 29 вересня 1949 р. у доповідній Микиті Хрущову. А на початку грудня того ж року його прийняв заступник голови Ради міністрів УРСР Леонід Корнієць, з яким обговорено «пропозиції про ліквідацію всіх монастирів». Відтак «уповноважений» підготував пропозиції щодо закриття трьох греко-католицьких монастирів на Львівщині, а 9 грудня 1949 р. Л. Корнієць надіслав голові Львівського облвиконкому Семену Стефануку «вказівки для вжиття заходів» [69]. Однак він не дуже прагнув йти проти громадської думки. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в с. Суховолі (до 1952 р.) та м. Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органів радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер-служебниць були арештовані і депортовані в Сибір та на Далекий Схід, 29 з них загинули в засланні [70]. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згромадження, здебільшого у приватних міських помешканнях. Вони продовжували працювати як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священниками та мирянами [71].

Таким чином, до початку 1950-х рр. радянська влада офіційно ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Як свідчить довідка уповноваженого в справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР

П. Вільхового від 6 жовтня 1949 р. у західних областях закрито всі існуючі греко-католицькі храми, зокрема у Дрогобицькій – 658, Станіславській – 567, Львівській – 522, Тернопільській – 539, Чернівецькій – 2, Волинській – 2, а також більшість монастирів [72]. А втім, лише третина священників перейшли на православ'я, 15 % врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне підпілля [73].

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі вірність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священників. Внаслідок цього, наприклад, лише в м. Жовкві на Львівщині у 1946-1949 рр. змінилися вісім священників [74]. У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священників. За наступних чотири роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священників [75].

Поширеним явищем стала відправа православними священниками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ [76].

Митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. закликав всіх греко-католиків стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й церкві, яка завжди віддано служила своєму народові [77]. Разом із митрополитом відбували тоді заслання десятки опозиційних священників, які продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях.

Смерть Й. Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію церкви. Того ж року зафіксовано появу перших скарг віруючих і духовенства про повернення причтових будинків, що були передані колгоспам і різним організаціям. Москва в особі «реформатора» Л. Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим [78], про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М. Підгорному, надісланий до м. Києва в січні 1961 р. [79]. У неволі митрополит написав ґрунтовну «Історію Вселенської церкви на Україні», яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

27 березня 1953 р. з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув'язнених до п'яти років. А вже вересневий указ надав Верховному суду право переглядати сумнозвісні рішення «трійок» НКВС і «особливої наради НКВС-МДБ-МВС СРСР, від чого постраждала більшість репресованих греко-католиків. Відтак у період хрущовської «відлиги» до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, зокрема звільнені греко-католицькі священники [80]. До березня 1957 р. у Галичину прибули 65,5 тис. українців, чимало священників. 6 серпня 1956 р. у листі до голови Комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і її патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від

віруючих з вимогами реабілітації УГКЦ, реєстрації церковних громад згідно з Конституцією [81].

Отож, слід погодитися із дослідниками в тому, що 1953 р. можна вважати останнім роком внутрішньої кризи, в якій опинилася репресована церква після так званого Львівського «собору» [82].

Репресованих священників-уніатів матеріально і морально підтримувало римо-католицьке духовенство Закарпатської, Дрогобицької та Львівської обл. Для католиків східного обряду в дні православних свят нерідко проводилися церковні служби за греко-католицьким обрядом [83].

Велике значення мало для катакомбної церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М. Чарнецького до м. Львова в 1956 р., єпископа І. Лятишевського – до м. Станіслава, а єпископа О. Хіри – до м. Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М. Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священників. Ще 280-300 священників він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до рідної церкви, офіційно залишаючись поки що на службі [84]. Єпископ І. Лятишевський (1870-1957), хоча відповідні радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відвідувачів, згуртував навколо себе священників на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість неvoz'єднаних парохів у області зросла до 84 [85]. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ'я, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священники відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких церков [86]. Поширеним явищем стало спільне прослуховування релігійних радіопередач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання опозиційного духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М. Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священників УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М. Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН і УПА та зв'язок з Ватиканом на 10 років ув'язнення. М. Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть «ворожу радянській владі діяльність», підтримують зв'язок із митрополитом Й. Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу [87].

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно включилися в діяльність катакомбної церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися

очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали «моральною базою оунівського підпілля» [88]. Відтак органи радянської влади вживали всі заходи для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську Православну церкву. Спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР 10 квітня 1959 р. ухвалило секретну постанову про посилення роботи для «ліквідації залишків унії в західних областях УРСР», що передбачала активізацію Московської патріархії православного священства супроти підпільної УГКЦ. Священникам пропонувалося викривати Ватикан як ворога православ'я і натхненника «холодної війни», боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні церковні громади, припинити виплати пенсій сім'ям виселених священників [89]. Однак вказана контрпропаганда була малоефективною.

Проти беззаконня в СРСР виступала й міжнародна громадськість. У грудні 1962 р. на зустрічі з М. Хрущовим посланець президента США Н. Казенс передав прохання Д. Кеннеді і Папи Івана XXIII звільнити митрополита Й. Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до м. Риму, де взяв участь у II Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у м. Москві, він висвятив на єпископа редемптористського ігумена Василя Величківського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі [90].

У Римі розгорнув активну діяльність митрополит Й. Сліпий. Вже 1963 р. там було засновано Український католицький університет св. Климента Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу «Богословія». Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й. Сліпого Верховним архієпископом Української Католицької церкви і кардиналом. Призначення Й. Сліпим В. Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. В. Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у м. Львові: Служебниць, Василіянок і св. Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. В таємній резиденції у м. Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у м. Перемишлі В. Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Й. Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В. Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників – І. Чорнія, Н. Дейнеку, П. Козака та Й. Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й. Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіян, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василіянок. З православ'я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені [91].

Однією з найгостріших проблем катакомбної церкви в 1960-х рр. було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів. Саме із цього середовища єпископ М. Чарнецький висвятив після короткотермінового навчання півсотні священників. Відтак, назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких – у м. Ризі й м. Каунасі. Підпільне навчання тривало 4-6 і більше років у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом [92]. Успішно склавши іспити перед старшими священниками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В. Величковський, В. Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності церковна структура, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані «старі» священники, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священники діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у м. Львові – в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священники, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священництвом, єпископи працювали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на український соціум, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-католицької церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської «відлиги» та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В. Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників отців А. Зофійовського та І. Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником редемпториста о. Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (1893-1973), який висвятив помічником і наступником о. С. Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О. Хіра. За підрахунками о. Б. Боцюрківа, у 1968 р. в Україні діяли кількості греко-католицьких священників, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро церкви становили монаші чини – близько 240 василіян, студитів, редемптористів. Були висвячені 40 священників, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені храми, запрошували для служби підпільних священників. На заході України фактично діяли 88 греко-католицьких церков [93].

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо

боротьби як із «нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів», так і з релігією взагалі. 1969 р. було заарештовано єпископа В. Величковського, а також відомих священників П. Городоцького у м. Львові і Р. Бахталовського в м. Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В. Стернюка, у помешканнях десятків священників і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа Володимира Стернюка. У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення [94].

Зустріч М. Підгорного з Папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-католицької церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ на заході України. Не допомогло й розповсюджене уповноваженим Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священники й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 1970-х рр. Москва розгорнула широку кампанію боротьби з «українським націоналізмом». Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972-1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С. Дмитерко та І. Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбито підпільних священників І. Кривого та П. Чучмана.

Гельсінські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на Апостольський престол Папи Івана Павла II в 1978 р. активізував політики Ватикану на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду Святіший Отець, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л. Брежнєв у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського «собору» 1946 р. [95].

Незважаючи на переслідування й арешти, 9 вересня 1982 р. було утворено «Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви». Нею керували пізніше заарештовані й ув'язнені дисиденти Й. Тереля та В. Кобрин, який налагодив видавництво «Хроніки Католицької церкви в Україні». Активізувався й рух за легалізацію церкви, до якого долучалася Українська Гельсінська група та інші опозиційні структури [96].

Протягом 1980-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у м. Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником став Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. У

засланні в Казахстані помер єпископ Олександр Хіра.

Внаслідок демократизації СРСР наприкінці 1980-х рр. були звільнені майже всі політв'язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права і свободи людини. Створений 1987 р. у м. Львові Комітет захисту Української Католицької церкви під керівництвом Івана Геля видавав журнал «Християнський голос», організовував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владики В. Стернюк, С. Дмитерко, І. Маргітич. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Руси-України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення [97].

Отже, у 1950–1980-ті рр. більшість греко-католиків зберігали віру батьків. Сотні священників продовжували душпастирську нелегальну діяльність, яка активізувалася наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. після повернення значної частини ув'язнених з сибірських таборів і поселень. Репресована церква була виразником загальнолюдських цінностей, на відміну від офіційної РПУ, що була елементом ідеологічної політики тоталітарної системи. Проголошення М. Горбачовим курсу на перебудову та демократизацію суспільства створили умови для церковно-релігійного відродження в УРСР, чим сповна скористалися політична опозиція та мільйони віруючих. Релігійна опозиція підготувала ґрунт для заключного етапу боротьби за демократизацію суспільства, повернення її народу в лоно світової цивілізації.

1. Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. С. 497-498.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1639. Арк. 149-150.
3. Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. С. 518.
4. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 330.
5. ДАЛО. Ф. П-3. Спр. 424. Арк. 48-51.
6. ЦДАГО України. Ф-1. Спр.1638. Арк. 130-135.
7. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 324-326.
8. ДАІФО. Ф. Р-389. Спр. 3. Арк. 9.
9. ДАІФО. Ф. Р-389. Спр. 3. Арк. 5.
10. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 35-36.
11. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: Документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 300.
12. Там само. С. 301.
13. Сердюк Н.С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944-1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2006. С. 14.
14. ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 4. Арк. 20-23.
15. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. – Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 61.
16. Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій. *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 109.
17. Поспеловский Д. Православная церковь в истории Руси, России и СССР: учеб. пособ. М.: Библиейско-богословский институт Св. Апостола Андрея, 1996. С. 218.

18. Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 112.
19. Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88.
20. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 35.
21. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.
22. Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 65.
23. Там само. С. 75.
24. Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. / Ю. Герич // *Календар «Світла»*. – Торонто; Нью-Йорк, 1995. – С. 256-257.
25. Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 127-128.
26. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 364-365.
27. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 133, 137-139, 141-145.
28. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 118-122.
29. Там само. С. 125.
30. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 365-366.
31. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 218.
32. ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 5. Арк. 9.
33. Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 98-99.
34. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 324.
35. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989). Тернопіль, 2003. С. 34-35.
36. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 417-418.
37. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн. 1. С. 130.
38. ДАЛО. Фонд П-3. оп.1.Спр.439. Арк. 46-47.
39. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 390.
40. Швець І. Збірник. Статті, доповіді, промови. Сідней, 1996. С. 189.
41. Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. С. 288.
42. Там само. С. 289.
43. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 315.
44. Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88-91.
45. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України У боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 72-75.
46. Від прокурора УРСР. *Вільна Україна*. 1946. 1 березня.
47. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 77-135; Судоплатов П. Разведка и Кремль. Москва, 1996. С. 299-300; Баран В. Україна: новітня історія(1945-1991 рр.). Львів, 2003. С. 72.
48. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemyśl, 1998. S. 311-312, 315.
49. ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 1, спр. 4, арк. 79.
50. ДАІФО. Ф. 4648, оп. 4, спр. 4, арк. 40.
51. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemyśl, 1998. S. 315.
52. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 8, арк. 34; Бендас Д. Священники мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 72-74.
53. Баран В. Україна: новітня історія(1945-1991 рр.). Львів, 2003. С. 72.
54. Кардинал Йосип Сліпий і сучасність. Івано-Франківськ, 2002. С. 125-128; Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 93.
55. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemyśl, 1998. S. 312.

56. Rublowa N. Świadectwo wiary... *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 5. Przemysl, 2000. S. 123-127.
57. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 491.
58. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 106; ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 3613, арк. 1-2.
59. Винниченко І. Україна 1920-1980-х рр.: депортації, заслання, вислання. Київ, 1994. С. 62; ДАТО. Ф. Р.3270, оп. 2, спр. 17, арк. 30.
60. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 80, арк. 31; Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 126-129; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 155.
61. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 324.
62. ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 1, спр. 6, арк. 123; ДАТО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 2345, арк. 76.
63. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38.
64. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 13, арк. 1-14.
65. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38.
66. Ісиченко І., архієп. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. С. 200; Пекар А. Нариси історії, церква Закарпаття. Т. 2. С. 282-380; Магочі П. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька церква? *Ковчег*. Ч. IV. Львів, 2003. С. 170-173.
67. *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski(1918-1989)*. Т. 1 / Pod red. R. Drozda. Slupsk; Warszawa, 2000. S. 159-184; Drozd R. *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989*. Warszawa, 2001. S. 30-307; Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх. Перемишль; Львів, 2002. С. 14-22.
68. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 80, арк. 34; ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 96-105.
69. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 232; ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 97-99.
70. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 94; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 253-260.
71. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 188.
72. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 220.
73. Ісиченко І., архієп. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. С. 200-201; Архів УСБУ по Львівській обл. Спр. о. Матея (Шипітки). П-34395, арк. 57, 69, 107, 269.
74. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 70, арк. 28.
75. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38-50.
76. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 95.
77. *Мартирологія українських церков*. Т. II: Українська Греко-католицька церква. Торонто; Балтимор, 1987. С. 470.
78. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 151.
79. Сліпий Й., митр. Історія Вселенської церкви на Україні. Т. 4, ч. 1. Рим, 1996. С. 1-3; Архів Служби безпеки України. Спр. 87, т. 10, арк. 278; т. 5, арк. 295.
80. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 285-288; Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 146-147; Арсенич П. Йосиф Сліпий та його соратники – репресовані священники. *Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність*. С. 126-127.
81. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 4263, арк. 202-205.
82. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 143.
83. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 236; Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 168-169.
84. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів, 1997. С. 61.
85. ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 2, спр. 18, арк. 102-103.
86. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 55-56.
87. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 4081, арк. 2-5.
88. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 4263, арк. 288-300.
89. ЦДАГО України. Оп. 24, спр. 5028, арк. 65-67.
90. Чернега М. Життя і терпіння Єпископа Величківського. *Нова зоря*. 1997. 27 травня; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 402, 403, 404, 412, 416, 422.
91. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemysł, 1998. S. 323.
92. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хрес та Господнього в Бучачі 1712-1996. Львів, 1997. С. 135.
93. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*.